

ZUSAMMENFASSUNGEN

Carsten Colpe: The Mehrgān Feast

Prof. Colpe, the well-known historian of religions and particularly Middle Eastern pre-Islamic religious traditions, tells us about the Mehrgān feast which was celebrated throughout the Iranian world until it disappeared - unlike Nouruz, the Iranian New Year's and spring holiday so popular still nowadays - as the Mongols invaded the Iranian lands in the 7th/13th century. The article explains the origin and the meaning of the feast's name, discusses the problems of the ancient Persian calendar and acquaints us with the customs and traditions once connected with this ancient Iranian feast.

Sabine Schmidtke: Al-^cAllāma al-Hilli und die schiitisch-mu^ctazilische Theologie

Die Bedeutung des Ibn al-Muṭahhar al-Hilli, genannt al-^cAllāma al-Hilli (gest. 1325), auf den Gebieten des Rechts (*fiqh*), der Jurisprudenz (*uṣūl al-fiqh*) und der Theologie (*kalām*) für die heutige Schia ist immens. Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit den theologischen Lehren des ^cAllāma. Zunächst werden die theologischen Strömungen innerhalb der Schia bis zur Zeit des ^cAllāma skizziert. In einem zweiten Teil wird an einzelnen Beispielen das theologische Denken des ^cAllāma verdeutlicht und seine Bedeutung für die Entwicklung der schiitischen Theologie gewürdigt. Die Anfänge der schiitischen theologischen Diskussionen sind bereits für das 8. Jh. nachweisbar. Bekannt sind hier vor allem Muḥammad b. al-Nuṣrān, Zurāra b. Aṣyān (gest. 767), Hishām b. Sālim al-Jawāliqī und Hishām b. al-Hakam (gest. 795-6), deren Lehren aus Sekundärquellen teilweise rekonstruierbar sind. Ihre Lehren wichen in den meisten Punkten von denen ihrer mu^ctazilischen Zeitgenossen ab und hatten auch wenig gemein mit den Positionen schiitischer Theologen späterer Jahrhunderte. Die Schule der Banū Nawbakht (10. Jh.), deren Lehren aus Sekundärquellen rekonstruierbar sind, hatte dagegen viele gemeinsame Ansichten mit den Mu^ctaziliten ihrer Zeit. Ihre wichtigsten Opponenten waren die schiitischen Traditionalisten und besonders deren Hauptrepräsentant Ibn Babūya, genannt Shaykh al-Ṣadūq (gest. 991), die den Gebrauch von Ratio (*caql*) in religiösen Fragen strikt ablehnten. Ein bedeutender Schritt zur Übernahme mu^ctazilischer Lehren durch die Schia erfolgte durch den Shaykh al-Mufid (gest. 1022), einen Schüler des Ibn Babūya. Seine wichtigsten theologischen Werke sind erhalten. Im Gegensatz zu seinem Lehrer wandte er neben den Überlieferungen die

Methode der Dialektik in religiösen Fragen an. In seiner Theologie folgt er meist den Lehren der Bagdader Schule der Mu^ctaziliten. Sein Schüler, al-Sharif al-Murtadā (gest. 1044) ging noch weiter. Ratio (*Caql*) hatte bei ihm eindeutig das Übergewicht über der Tradition. Im Gegensatz zu al-Mufid folgte er außerdem meist den Lehren der Schule der Basrer Mu^ctaziliten. Die nächste theologische Generation innerhalb der Schia wurde von Naṣir al-Din al-Tūsi (gest. 1274) gegründet und von seinem Schüler, dem ^cAllāma al-Hilli weitergeführt. Die Lehren dieser Generation sind geprägt von verschiedenen Strömungen innerhalb der islamischen Theologie und Philosophie. Von der mu^ctazilitischen Seite her ist der Einfluß des Abū l-Husayn al-Baṣrī (gest. 1044) erkennbar, der sich in vielen Punkten von den Positionen der Basrer Mu^ctaziliten unterschied. Daneben übte die Philosophie des Ibn Sīnā erheblichen Einfluß aus. Obwohl die philosophischen Lehren in die Theologie kaum Eingang fanden, wurde doch die herkömmliche theologische Terminologie durch die der Philosophen ersetzt. Hier war das Beispiel des Fakhr al-Din al-Rāzī (gest. 1209) maßgeblich, der fest an den Positionen der Asch^cariyya festhielt, jedoch in seiner Argumentation philosophische und theologische Lehren und Terminologien vermischt. Im Gegensatz zu Naṣir al-Din al-Tūsi, der sich vor allem als Philosoph und Astrologe verstand, war der ^cAllāma al-Hilli ein Theologe. Aufgrund der Fülle seiner theologischen Werke, von denen die wichtigsten erhalten sind, kann man am besten die theologischen Lehren jener Generation analysieren.

Ulrich Marzolph: Revolutionary schoolbooks

The Iranian revolution of 1979 not only aimed at overthrowing a detested imperial regime, but also at establishing a radically different system of moral values, converging with Islamic ideals. Since any change of moral values in society intended to be of a general nature has to consider the various steps of education, it was imperative to modify the transmission of moral values to children beginning with the first steps of primary school instruction. Thus, schoolbooks in the Islamic Republic of Iran have undergone a considerable development. It is interesting to note, however, that the books for higher levels of education have mostly been substituted by new compilations, while the text books for use in primary schools have so far only been modified. In order to demonstrate this, the present essay analyses the impact of continuity and change in the compilation of the first textbooks for the instruction of Fārsi.

The analysis comprises three series of textbooks from 1974, 1985/86 and 1992 respectively. It questions how certain external criteria have been preserved, focusing on the aspects of general presentation, illustrations,

and implicitly conveyed moral values. A detailed analysis of two illustrations proves a large degree of thematic continuity, while at the same time a large amount of details of apparently secondary importance has been modified according to the prevailing new moral values. Similarly, in the texts employed and discussed in the primary school books, a large degree of thematic continuity prevails, while underlying motivation has been adjusted. Thus, while employing external continuity, the total sum of subtle modifications in words, illustrations, and, above all, motivation, internally amounts to conveying a radically new set of moral standards to primary school children.

Mehdi Roschanzamir: The Beginnings of German-Iranian Relations Part IV

This is the fourth part of a series of articles on German (and Austrian) visitors to Persia. (Parts I-III have been published in *Spektrum Iran* 2/1991, p. 36-43; 4/1991, p. 16-25; and 3/1992, p. 33-43.) These visitors, on their return home or by the influence their writings had among the posterity, were the first to make known Persia in Germany. Thus, they initiated, so to speak, German-Persian relations. The recordings of the French and English embassies particularly of the 17th century have been appreciated by Western historians as highly interesting primary sources for the study of Safavid Persia, whereas contemporary accounts of the more adventurous German travel activities in Persia do not seem to offer as much in this respect. It should be pointed out, however, that German expeditions to Persia set entirely new scientific standards in the 18th century. The most famous figure here was the outstanding German explorer Carsten Niebuhr (1733-1815) who took part in a Danish expedition to the Middle east of which he was the only member to survive and return living.

Dr. Roschanzamir has the merit of providing the reader with information on some noteworthy German travellors who visited Persia in more than three centuries. A concluding fifth part, dealing with German travellors in Persia during the later 18th and the 19th centuries, will follow.

خلاصه مقالات

پروفسور کارستن کولپه جشن مهرگان

آقای پروفسور کارستن کولپه که به عنوان متخصص در دین و ایران میانه شهرت دارد در این مقاله به موضوع جشن مهرگان پرداخته است. این جشن که از جمله مهمترین اعیاد ایرانی به شمار می‌رفت بعد از هجوم مغول (قرن سیزدهم میلادی / هفتم هجری) به فراموشی سپرده شده و عموماً برگزار نشده است. بر خلاف جشن باستانی نوروز که همواره برپا می‌شود. در این مقاله از سابقه و معنای این جشن، مسأله تقویم باستانی پارسی و نیز آداب رسوم ویژه این مراسم سخن رفته است.

*دکتر زبینه شمیتکه علامه حلی و کلام معتزلی شیعی

امروزه در جهان تشیع ابن مطهرالحلی ملقب به علامه حلی (متوفی ۱۳۲۵ م) در حیطه‌های فقه، اصول فقه و کلام از اهمیت بسزایی برخوردار است. این مقاله به نظرات کلامی علامه حلی می‌پردازد. در بخش اول مقاله جریان تفکر کلامی در درون شیعه تا زمان علامه ارائه می‌شود و در بخش دوم با ارائه مثالهای بارزی، تفکر کلامی علامه حلی تبیین شده و اهمیت آن در رشد و تحول کلام شیعی مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرد.

منشاء تاریخی مباحث کلام شیعی به قرن هشتم میلادی می‌رسد که از معروفترین متكلمين این دوره می‌توان از محمد بن نعمان، زرارة بن اعین (متولد ۷۵۷)، هشام بن سالم الجوالیقی و هشام بن الحكم (متولد ۷۹۵-۷۶) نام برد که به نظرات کلامی آنها می‌توان از طریق منابع دست دوم تا حدود زیادی دست یافت. دیدگاه این متكلمين از جهات متعددی از دیدگاه معتزلی آن عصر متمایز است و با دیدگاههای کلامی شیعه در قرنها بعدی نیز مشترکات کمی دارد. در مقابل این جریان فکری، مکتب نوبختی (قرن ۱۰) است که نظرات این مکتب نیز از منابع دست دوم قابل دستیابی است و با دیدگاههای معتزلی هم‌عصر خود نقاط اشتراک زیادی دارد. از جمله مخالفان معروف این مکتب فکری، شیعیان سنتی نظیر ابن‌بابویه معروف به شیخ صدق بودند که به عنوان علمدار این جریان فکری استفاده از عقل را در مسائل

دینی قاطعانه رد می‌کردند. اولین اقدامات مؤثری که در زمینه اقتباس از دیدگاه‌های معتزلی در مکتب شیعه رخ داد از طریق شیخ مفید (متوفی ۱۰۲۲)، از شاگردان بنام ابن‌بابویه بود. آثار مهم کلامی وی محفوظ مانده است. وی بر خلاف استادش، در جنب اخبار و احادیث، در تفسیر مسائل دینی و مذهبی، از روش جدل نیز بهره می‌جست. او در نظرات کلامی خود از دیدگاه‌های مکتب معتزلی بغداد تبعیت می‌کند. شاگرد ایشان، شیخ مرتضی، در این زمینه از استاد خود نیز قدم فراتر می‌نهد. به نظر وی جایگاه عقل‌آشکارا از اخبار و احادیث والاتر است. بعلاوه شیخ مرتضی، بر خلاف شیخ مفید، غالباً پیرو نظرات مکتب معتزلیهای بصره است. شیخ طوسی پرچمدار نسل بعدی متكلمین در درون شیعه می‌باشد و علامه حلی ادامه‌دهنده راه او محسوب می‌شود. نظرات این نسل تحت تأثیر جریانهای مختلفی در داخل فلسفه کلام اسلامی قرار گرفته است. در ارتباط با مکتب معتزلی، تأثیر ابوالحسین بصری (متوفی ۱۰۴۴) بسیار مشهود است که در بسیاری موارد با دیدگاه‌های معتزلی بصره تفاوت دارد. در این اثنا فلسفه این سینا تأثیرات عمده‌ای بر جای گذاشته است. هر چند تعالیم فلسفی بندرت در مباحث کلامی راه یافتدند، مع الوصف در کلام اسلامی متداول، اصطلاحات فلسفی جایگزین اصطلاحات کلامی شدند. نمونه بارز این طرز تفکر فخرالدین رازی (متوفی ۱۲۰۹) است. وی به نظریات اشعریه سخت پای‌بند بود و در عین حال در استدلالات فلسفی و دیدگاه‌های کلامی، از روش و اصطلاحات فلسفی نیز غفلت نورزیده است.

بر خلاف خواجه نصیرالدین طوسی، که همه او را به عنوان فیلسوف و منجم می‌شناسند، علامه حلی یک متكلم است. از طریق آثار کلامی نسبتاً زیادی که مهمترین آنها محفوظ مانده است، می‌توان نظرات کلامی این نسل را تحلیل نمود.

* خانم شمینکه فارغ‌التحصیل رشته اسلام‌شناسی از دانشگاه آکسفورد است و موضوع رساله دکتری ایشان "کلام از دیدگاه علامه حلی" بوده است. مقاله حاضر متن تکمیل شده سخنرانی وی در بین اندیشمندان آکسفورد می‌باشد که در تابستان ۱۹۹۱ ایراد کرده است.

دکتر اولریش مارتسلوف انقلاب در کتابهای درسی

مفهوم انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ صرفاً سرنگون ساختن حکومت شاهنشاهی نبود، بلکه انقلاب در نظر داشت نظامی مبتنی بر ارزش‌های دینی تأسیس نماید و از این جهت نمی‌توانست تأسیسات فرهنگی گذشته را که بنایی دیگر داشت، برتابد. بدیهی است که هر گونه تحول بنیادین در ارزش‌های اخلاقی جامعه که شائی عمومی دارد می‌بایست از تعلیم و تربیت آغاز گردد. لذا لازم بود در خصوص

چگونگی انتقال این ارزشها به کودکان نخست کتابهای درسی مورد توجه قرار گیرند. نویسنده مقاله خاطر نشان ساخته است که در کتابهای درسی مقاطع بالاتر تحصیلی فرم و محتوى کاملاً دگرگون شده است اما در کتب مقاطع ابتدایی تحول تفصیلی چندانی مشاهده نمی شود. با ملاحظهای کلی می توان گفت کتابهای درسی ایران با نظر به محتويات، اهداف، تصاویر و... ارزشهاي نويسي را مطرح مى كنند. برای اثبات اين امر در مقاله حاضر کتابهای فارسي اول دبستان طی سالهای ۱۳۵۳، ۱۳۶۵، و ۱۳۷۱ بررسی و تحلیل گردیده است.

گرچه ممکن است در وهله اول با توجه به تفاوت نسبتاً سطحی تصاویر، تغیيرات چندان بنیادی به نظر نرسد، اما با توجهی تحلیلی و عمیق تحولات اساسی در محتوى و غایات آشکار می گردد.

دکتر مهدی روشن ضمیر آغاز روابط آلمان و ایران

این مقاله چهارمین بخش از عنوان مذبور است و حاوی اظهارات جهانگردان آلمانی (واتریشی) در خصوص ایران می باشد. (لازم به ذکر است که دیگر بخشهاي اين مقاله در شماره های گذشته اشپکتروم ایران به چاپ رسیده است). اين جهانگردان از زمرة نخستین افرادی بوده اند که پس از مراجعت به آلمان، خود و یا به توسط آثارشان، ایران را معرفی کرده اند. گزارشهايی که از نمایندگان اعزامي دولتهای فرانسه و انگلیس به ایران برجای مانده است و منابع تحقیقی ایران شناسی در عصر صفوی از آن حکایت دارد، از اهمیت خاصی در نزد مورخین غربی برخوردار است و به شایستگی از آنها قدردانی شده است، اما گزارشهاي سیاحان آلمانی از ایران در تراز داوری آنها چندان مهم به حساب نیامده است. در حالی که گزارشهاي سفر آنان به ایران، که عمدتاً شخصی و توأم با مخاطره بوده است، باب نویی را در خصوص ایران شناسی گشوده است. در این ارتباط از محقق و دانشمند معروف کارستن نیبور نام برده شده است. وی تنها سیاح آلمانی بوده است که از یک جمع محقق شرق شناس که همه در سفر پژوهشهاي بلند مدت خود به دیار باقی شتافتهد، زنده مانده و به آلمان مراجعت کرده است.

آقای دکتر روشن ضمیر در این مقاله اطلاعات قابل ملاحظه ای را در باره سیاحان معروف آلمانی که در طی بیش از سه قرن به ایران سفر کرده اند و سفرنامه هایی نیز نگاشته اند، ارائه می دهد. ادامه این مقاله با عنوان "جهانگردان آلمانی در قرن هیجدهم و نوزدهم" در شماره بعدی این نشریه ارائه خواهد شد.